

GLAGOLJSKI ODLOMAK PSEUDO-TOMINA EVANĐELJA

Biserka GRABAR, Zagreb

Istim onim putevima i strujanjima kojima su iz Bizanta dolazili u staru hrvatsku (glagoljsku) literaturu brojni apokrifi i razni drugi tekstovi dospjelo je k nama i tzv. *Tomino ili Pseudo-Tomino evanđelje* koje je njegov anonimni autor podmetnuo apostolu Tomi u želji da tako svome djelu dade apostolski autoritet. Na žalost, to nam se apokrifno evanđelje, u kojemu se opisuje Isusovo djetinjstvo, taj potpunom šutnjom kanonskih evanđelja obavijen odsjek Isusova života, sačuvalo u hrvatskoglagojskoj redakciji samo fragmentarno. Do nas je, naime, od tog teksta došao samo jedan list malog formata koji, prema podjeli u izdanjima grčkog teksta, sadrži glavu V, VI, VIa (ovu glavu koja u grčkom manjka, dok je imaju svi slavenski tekstovi, uveo je u svoje izdanje slavenskog Tomina evanđelja de Santos Otero)¹ i prvi odjeljak VII glave, što u stvari predstavlja otprilike jednu sedminu cjelokupnog sadržaja. U tih nekoliko glava ispričana je epizoda o dječaku Isusu i učitelju Zakeju koji je imao poučavati Isusa, ali je na kraju sâm ostao posramljen znanjem svoga učenika kojemu on nije bio dorastao.

Naš odlomak, koji se čuva u Arhivu JAZU pod signaturom fragm. glag. br. 99, datira iz XV. st., kako je to utvrdio prof. Štefanić koji ga je ujedno prvi opisao i identificirao u Glagoljskim rukopisima JAZU, I, Zagreb 1969. To je dakle jedini predstavnik hrvatskoglagojske redakcije Tomina evanđelja pa već s te strane zaslužuje posebnu pažnju. No on je veoma vrijedan i zanimljiv i s jezične strane, a osobito je važan kao karika koja sve slavenske tekstove Tomina evanđelja spaja u jedan jedinstveni lanac. Imajući dakle u vidu te njegove prednosti i uzevši u obzir da naš fragmenat dosad nije bio poznat naučnoj javnosti, odlučili smo da ga proučimo i izdamo te da ujedno utvrdimo, nadovezujući na dosadašnja istraži-

¹ Usp. Aurelio de Santos Otero, *Das kirchenslavische Evangelium des Thomas, Patristische Texte und Studien*, Bd. 6, Berlin 1967.

vanja slavenskog Tomina evanđelja koja je u posljednje vrijeme rezimirao i dopunio novim rezultatima izvrstan poznavalac apokrifne literature Aurelio de Santos Otero u citiranom djelu,² kakvo mjesto zauzima naš odlomak u cjelokupnoj historiji tog apokrifa u slavenskoj literaturi.

Zaustavimo se najprije na jeziku našeg odlomka koji je od osobite važnosti za datiranje slavenskog arhetipa Tomina evanđelja. Na njegovu veliku starinu upozorio je na temelju proučavanja poznatih slavenskih tekstova Tomina evanđelja već Speranski,³ a zatim i de Santos koji postanje slavenskog prijevoda stavlja u X ili najkasnije na početak XI stoljeća.⁴ Takvom datiranju ide u prilog i jezik našeg fragmenta koji se odlikuje, premda je kao prijepis prilično mlad, upravo staroslavenskim jezikom u hrvatskoj redakciji. Mlađih pojava nalazimo samo u fonetici koja je uvijek podložnija promjenama nego što je to morfologija koja obično vjernije čuva jezični konzervativizam. Od tih pojava navodimo u prvom redu poluglas koji je ili vokaliziran, ako je za to postojalo jezičnih uvjeta (npr. *dobarъ, zalъ, esamъ* 1r, *mnogašadi, sazdanъ biъ, zvaneći* 1v itd.), ili se posve izgubio (usp. *klneši, premlču, vsmiê se* 1r, *učitelstvo* 1v itd.), ili se kao znak sačuvao, i to svega u nekoliko primjera usred riječi (*vъse, s'liša* 1r, *preslav'no i čr'ku* 1v), a inače samo na kraju riječi (npr. *glasъ, naviknetъ, azъ* 1r, *mnogomъ istezaniemъ, slišecim'* 1v itd.), ali ni tu ne bez iznimke (npr. *po mnozêh že dnehъ* 1r, *predstavet, premlčav, izumeh* 1v).

»Jat« je djelomično potvrđen u osnovama (usp. primjere: *gněvati, progněva se, vēmъ, něsutъ* 1r) i u nastavcima (usp. *bě, mnozêh, glavě, o seбě* itd.), ali preteže njegov refleks *e* (usp. npr. *veru, pradedi, letъ, vestъ, videvъ, k tebe* 1r, *predstavet, premudrosti, otvečavati, premlčav, zrevъ* 1v). Refleks *i* potvrđen je svega jedanput u primjeru *dvi* (ak. du.) 1v. »Jat« nalazimo i u primjerima *meně* (gen. sg.) 1r, *tvorëi* (ptc. prez.), *ot teбë* i *vedě* (3. sg. aor. od *vesti*) 1v, gdje stoji umjesto etimološkog *e*, što nam sve govori da je naš pisar morao biti iz kraja s pretežno ekavskim izgovorom »jata« odnosno sa zapadnog čakavskog područja.

Stara suglasnička grupa *žd* još je sačuvana u primjerima *straždutъ, prežde* 1r i *posleežde* 1v, ali ima već potvrda za upotrebu glasa *j* umjesto *žd* (usp. *predai, tui, roeniê* 1r, *osuėjutъ* 1v).

² Usp. recenziju B. Grabar navedenog djela u ovom broju *Slova*, str. 386

³ M. N. Speranski, Славянскія апокрифическія евангелія, Труды Восьмага археологическаго съѣзда въ Москвѣ 1890, т. II, Москва 1895, str. 85.

⁴ O. c. str. 34—35.

Kao što smo već spomenuli, konzervativnost jezika našeg odlomka očituje se posebno u oblicima koji su, kako ćemo odmah vidjeti, gotovo bez iznimke zadržali staroslavensku jezičnu strukturu. Kod navođenja primjera uzimat ćemo u obzir samo one koji su relevantni za utvrđivanje starine jezika.

Tako se iz potvrđenih primjera za o-deklinaciju *g(lago)li* 1r za nom. pl. te *pradedi*, *svrstniki*, *trudi* 1r za ak. pl. prema ak. pl. *starce*, *o(tv)ce* 1r, te oblika za a-deklinaciju *alfi*, *ofomegi* 1v za gen. sg. i *knigi* 1rv za ak. pl., vidi da su u našem spomeniku sačuvane još oštre granice između palatalnih i nepalatalnih osnova o- i a-promjena. Od ostalih potvrda za deklinaciju imenica m. r. navodimo za o-promjenu dativ sg. *Zak'hěovi*, 1rv, gdje je nastavak *-ovi* preuzet iz u-promjene,⁵ i ak. sg. *detića* 1r te lok. pl. *dnehь* 1r za n-promjenu.

Za a-promjenu imenica ž. r. možemo navesti primjere: *glavě* 1v lok. sg. i *knigam* 1r dat. pl., te instr. sg. *krotostiju* za i-deklinaciju.

Svi ostali primjeri imenica m. i ž. roda odnose se na oblike koji ni u kasnom stadiju razvoja jezika nisu doživjeli nikakvih promjena, pa prema tome nisu relevantni za utvrđivanje starine jezika. Stoga te oblike ni ne donosimo u našoj jezičnoj analizi, a tog se principa držimo i kod daljnjih navođenja primjera.

Potvrde za promjenu imenica srednjeg roda prilično su malobrojne ako ne računamo nerelevantne oblike kao što su *otročę* 1r za nom. sg., *roenię* 1r za gen. sg., *uho* za ak. sg. itd., ali se iz njih ipak može zaključiti da su čuvale promjenu svojih osnova. To pokazuju primjeri *otročęte* 1r za gen. sg. i *otročęti* 1v za dat. sg. t-promjena, *pismene* 1v za gen. sg. i *imenemь* za instr. sg. n-promjena, te *letь* 1r i *čedь* 1r za gen. pl. i *pravile* (e umj. ě) 1v za ak. du. glavne (o-)promjene.

Potpunu konzervativnost u oblicima pokazuju i zamjenice. Tako je za 1. l. lične zamjenice u nom. sg. potvrđeno samo staroslavensko *azь* 1rv, i to u svemu 11 puta. U kosim padežima potvrđeni su oblici za gen. *meně* 1r, za dat. *mně* 1r, i *mi* 1rv, za ak. *mene* i *me* 1r, a za plural samo akuzativ *nasь* 1r.

Za 2. l. lične zamjenice od relevantnih oblika potvrđeni su dat. sg. *tebe* 1r pored enklitičkog *ti* 1rv i u pluralu *vi* i *vasь* 1r za akuzativ te instrumental *vami* 1r.

⁵ Takvi primjeri dativa o-deklinacija na *-ovi* i *-evi* vrlo su česti već u kanonskim stsl. spomenicima, osobito kad se radi o ličnim imenima. Usp. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 2. izd., str. 398—400.

Anaforička zamjenica za 3. l. potvrđena je za jedninu u oblicima *ego* 1rv za gen. i dvaput za ak., *emu* 1rv i *mu* za dat., 5 puta kao *i* za ak. i jedanput kao *nb* 1r uz prijedlog *na*, te *e* 1r za sr. r.; u množini možemo navesti oblike *ihb* 1r i *ot nihb* 1r za gen., te *imb* 1v za dativ.

Za pokaznu zamjenicu *sb* imamo ove potvrde: u jednini za sr. r. u nom. *sie* 1v i *se* 1r za ak., i u množini za nom. m. r. *si* 1r.

Od posvojnih zamjenica navodimo oblike za gen. sg. *tvoego* 1r i *vašego* 1r te ak. sg. *svoego* 1r.

Relativna zamjenica dolazi samo u obliku *iže* 1r, i to dvaput za nom. sg., u dugom obliku *eeže* 1r za gen. sg. ž. r. i *eže* 1r za ak. pl. m. r.

Od ostalih oblika zamjenica potvrđenih u našem fragmentu spominjemo nom. sg. *po čto* 1r, *kto* 1r i *niktože* 1r, gen. sg. *ničesože* 1v i ak. sg. *nikogože* 1v.

Za pridjevsku promjenu potvrđeno je dosta malo primjera, ali se i iz njih vidi da je u našem spomeniku morao prevladavati kraći oblik pridjeva. Navest ćemo interesantnije primjere: *glasb* ... *dobar* ... *zalb* 1r za nom. sg., *mudra detića* 1r i *časb mnogb* 1v za ak. sg., *hvali triustati i dvoustati, edinoobrazni* 1v za ak. pl. i *po množeh* ... *dneh* za lok. plurala. Posebno ističemo kao trag starine oblik instr. sg. *mnogomb* 1v za sr. r.

Glagolski su oblici gotovo bez iznimke zadržali staroslavensku tvorbu i nastavke. U prezentu su potvrđeni ovi primjeri: za 1. sg. *nauču* (3x) 1rv, *g(lago)lju* 1r, *premlču* 1r, *vědě* (3x) 1rv pored *věmb* 1r i *esamb* (7x) 1r; za 2. l. *hoćeši, klneši, mniši, imeši, naricaeši, imaši, uzriši* 1r, *učiši* (2x), *vidiši* 1v, *vesi* 1v i jedina mlađa tvorba *veši* 1r gdje je nastavak *-ši* umjesto *-si* preuzet analogijom prema glagolima s osnovom na vokal; za 3. l. sg. *rečeb, dovlěet', naviknetb, možeb, vestb* 1r, *načeb* (2x), *g(lago)l(e)b, većaeb* 1v; za 1. l. pl. nema potvrda; za 2. l. *este, veste* 1r i za 3. l. pl. *straždutb, primutb, něsutb* 1r, *osuějutb* 1v, *sutb* 1v, *nenavidetb* 1r i *predstavet* 1v.

Kod aorista opaža se, koliko to možemo razabrati iz potvrda, tendencija čuvanja starih tvorbi. Tako pored pravilnih sigmatskih oblika za 1. l. sg. *rodih se* 1r i *izumeh se* 1v imamo potvrđen i jedan jaki (asigmatski) aorist *pridb* 1r i kraći sigmatski *rěhb* 1v.

Za 3. sg. imamo, uz oblike koji dolaze po pravilu bez nastavka *-tb*, kao *bě, progněva se* 1rv, *vsmiě se, stvori, sliša* 1r, *otveća, vedě* 1v (ě umj. e), i oblike *ět'* 1r i *vzdist'* 1v.

U 1. l. pl. nalazimo potvrđen samo jedan primjer, i to stari oblik *slišahomъ* 1v, a po jednu potvrdu imamo i za 2. i 3. l. pl.: *rodiste se* 1rv i *uboêše se* 1r. Oblik jakog aorista *oslъpu* za 3. l. pl. mogli bismo još pretpostaviti umjesto riječi *osipu* 1r, koja u našem tekstu stoji sasvim pogrešno. Naime, na tom mjestu svi slavenski tekstovi imaju prema grčkom ἀπειπλώθησαν aorisne oblike za 3. pl. od glagola *oslъpъti* ili *oslъpěti*, što očito govori da je naš pisar u svom predlošku, ukoliko već i taj nije bio iskvaren, morao također imati aorist od glagola *oslъpъti*, i to u njegovoj najstarijoj formi *oslъpu*. Kako je pisaru vjerojatno taj oblik, koji je i inače vrlo rijedak,⁶ bio stran i nije ga pravo razumio, mogao ga je uzeti kao pogrešku pa ga pretvoriti u *osipu*, tj. u dat. sg. ličnog imena *Osipъ*, što u najbližem kontekstu: *I abie g(lago)ljuće na nъ osipu* nije ni izgledalo posve bez smisla, pogotovo kad je i par redaka prije govor o Josipu koji prekora Isusa zbog zla što ga čini djeci koja su mu se zamjerila.

Oblici imperfekta redovito su već kontrahirani, ali ima potvrda i za nestegnute oblike koji su dosta rijetki čak u liturgijskim spomenicima hrvatske redakcije, pogotovo ako su mlađeg datuma, a kamoli u neliturgijskom i još tako mladom tekstu kao što je naš, gdje ih svakako treba pripisati utjecaju starog predloška. To su oblici: *běahъ*⁷ 1v pored *prestoêhъ* 1r za 1. sg., *rastěaše* 1r pored *o'tezaše*, *bivaše*, *g(lago)laše* 1r i *mlčaše* 1v za 3. sg. i *smeêhu* za 3. pl.

Participi su obilno potvrđeni u našem fragmentu, i to isključivo u pridjevskoj funkciji i staroslavenskoj formi. Tako u ptc. prez. akt. imamo ove potvrde za nom. sg. m. r. *g(lago)le*, *stoe* 1r, *zvezae* (pogrešno umj. *zvecae*) *skače*, *rugae se*, *tvorěi* i *vedi* 1v.

Jedina potvrda za sr. r. upućuje uz ostale primjere također na veliku starinu slavenskog arhetipa iz kojega je potekao i naš pri-jepis. Radi se, naime, o veoma rijetkom za mlađe spomenike obliku participa si 1r (*otročē si* prema grčkom παιδίον ὄν) od glagola *byti* koji ovdje bez sumnje stoji kao svjedok stoljetne tradicije slavenskog teksta Tomina evanđelja.⁸

⁶ Potvrda za takav oblik ne donosi ni Miklošičev Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Beč 1865, a ne daje ih ni bogati rječnički materijal iz hrvatskoglagoljskih spomenika ekscerpiran u Staroslavenskom institutu.

⁷ Materijal iz hrvatskoglagoljskih misala i brevijara ne daje ni jednu potvrdu za takav nestegnuti oblik 1. l. sg. imperfekta, nego samo za stegnute oblike *běhъ*.

⁸ U kasnijim netradiranim hrvatskoglagoljskim tekstovima taj je staroslavenski oblik posve istisnuo mlađi oblik *sući*.

Za ž. r. također u nominativu potvrđen je samo primjer *zva-neći* 1v.

U pluralu ima potvrda za dativ apsolutni *slišecim že mnogimъ* 1v i za ak. m. r. *minujuće, likujuće, ravnostoeće, imuće* 1v.

Za ptc. pret. akt. I potvrđeni su u nom. sg. od kratkih oblika primjeri: *priša[dъ]* 1r i *émъ* 1v za m. r. i *šad* 1v za sr. r. te oblici s nastavkom *-vъ*: *videvъ* 1r, *uvećavъ* 1v za m. r. i *premlčav, zrevъ* 1v za sr. r. Posebno još treba istaći određeni oblik ptc. praet. *poslav'i* 1v koji je interesantan i s grafijske strane, jer je u grafiji *-i* saču-vao trag *-ы* koji je inače u spomenicima hrv. redakcije redovito zamijenjen s običnim *i*.

U kosim padežima za sg. potvrđen je akuzativ m. r. *poslavšago, stvorša* 1r i *rěkša* 1v, te dativ apsolutni *rekšu otročeti* 1v.

Za plural imamo u nominativu za m. r. ove potvrde: *šadše, uspěvše, slišavše* 1v.

Iz sintakse vrijedno je spomenuti, uz gore navedene dative apso-lutne, i jednu potvrdu za *eže* s dativom s infinitivom u primjeru *eže čisti emu* 1r. Tu konstrukciju navodimo jer je ona karakteristična samo za starije spomenike gdje *eže* obično predstavlja prijevod grčkoga člana *το* uz infinitiv,⁹ te prema tome u našem tekstu stoji kao trag staroslavenskog predložka.

Potvrđena je i jedna rečenica u upravnom govoru, koja po uzoru grčkih rečenica u upravnom govoru s *δτι recitativum*, počinje s *ěko* kao: *i priša[dъ] Zakhěi ka Osipu g(lago)le: ěko mudra detića imaši* 1r, što također predstavlja stariju sintaksičku crtu, poznatu samo iz staroslavenskih spomenika.

Dosta dokaza za starinu daje i leksik našeg spomenika koji je u svojoj osnovi staroslavenski. To se može razabrati već iz primjera koje smo navodili kod oblika. Ovdje ćemo dodati još neke primjere donoseći ih u obliku u kojem se javljaju u tekstu i dajući uz njih, kad je to potrebno, odgovarajuću grčku riječ koju navodimo prema de Santosovu izdanju. To su u prvom redu češće i poznatije staro-slavenske riječi koje su potvrđene i u kasnijim spomenicima koji su pisani u duhu staroslavenske tradicije, kao što su: *eterъ, eliko, ljubo . . . ljubo, obače (δμως), obresti, prestoěhъ (παρέστη), hoću kazati (παιδένω), ostri, pone, poneže, posleežde*, itd.

Ima međutim leksema koji su pretežno ili jedino potvrđeni u staroslavenskim spomenicima. Neki od njih javljaju se dapače samo u određenom krugu spomenika.

⁹ Usp. W. V o n d r á k, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 2. izd., str. 611.

Tako npr. prema prilično brojnim potvrdama u Slovníku jazyka staroslověnského, ČSAV, glagol *vъsmiěti se*, koji je u našem tekstu potvrđen u aoristu *vsmiě se* 1r (*ἐγέλασε*), dolazi samo u spomenicima koji se ubrajaju u staroslavenske.

Samo starijih potvrda, od kojih 5 iz Suprasaljskog zbornika, ima za imperativ *gredi* 1rv u značenju grč. *θεῦρο* u kojemu 2 puta dolazi u našem odlomku kao i u nekim ćir. tekstovima Tomina evanđelja. Od ostalih potvrda u Slovníku (s. v. *gręsti*) nalazimo po jednu Iv. 11,43 iz Zogr., Mar., Asem. i Ostromirova evanđelja, te jednu iz Hilferdingova Apostola iz XIV st.

Staroslavenski prilog *mъnogašъdy*, potvrđen u našem odlomku u obliku *mnogašadi* 1v (*πολλάκις*), poznat je samo iz spomenika XI—XII st. Karakteristično je da su, prema potvrdama u Slovníku i kod Miklošiča, ti spomenici gotovo isključivo s bugarskog područja (Suprasaljski zbornik, Slepčanski apostol i Pogodinski psaltir) ili su prepisani prema bugarskoj matici (Ostromirovo evanđelje, Svjatoslavljev izbornik i dr.). U hrvatskoglagoljskim spomenicima ima svega dvije potvrde, i to obje iz Frašćićeva psaltira (*mnogaš'di*) koji je također, kako se danas smatra, nastao prema bugarskom predlošku. Prvi je primjer iz ps. 105,43, a drugi iz ps. 128,1. Ovaj posljednji identičan je s citiranim primjerom iz Pogod. ps. u Slovníku. Ostali psaltiri (Sinajski, Lobkovicov i Pariški) imaju na tom mjestu *mъnožicejъ*. Paralelna mjesta za ostale potvrde imaju u rukopisima zapadnog (makedonskog i hrvatskog) tipa također *mъnožicejъ*, što sve govori da je leksem *mъnogašъdy* bio ograničen uglavnom na bugarsko područje. Odatle također izlazi, da je i naš tekst morao poteći iz stare matice koja je nastala u Bugarskoj.

Uzvik *olě* 1v mnogo je rjeđe potvrđen u staroslavenskim, pa i u kasnijim spomenicima nego običnije *o*. Za hrvatskoglagoljski materijal to je zasad jedina potvrda. Od staroslavenskih spomenika potvrđena je u Sin. euh., Supr. zborniku i Ostromirovu evanđelju. Prema mlađim potvrdama u rječnicima staroslavenskog vidi se da je upotreba tog uzvika ograničena uglavnom na istočno slavensko područje, a od modernih slavenskih jezika čuva ga samo bugarski u obliku *olele*, što bi donekle moglo govoriti da i postanje tog leksema treba vezati za bugarsko jezično područje.

Za vrlo rijetku prilošku riječ *istinoju* 1rv koja je u našem tekstu tripot potvrđena u značenju grč. *ἀληθῶς* umjesto poznatijeg i češćeg staroslavenskog izraza *vъ istino*, koji na tom mjestu imaju ostali slavenski tekstovi Tomina evanđelja osim teksta Speranskoga,

identičnog u tom primjeru s našim tekstom, donosi potvrda samo Slovník (s. v. *istina*), i to svega dvije iz starozavjetne knjige Rut 3,12, sačuvane u glagoljskim brevijarima, i Života sv. Benedikta, srp. rukopisa iz XIV st.

Glagol *χορρεύειν* preveden je izvorno s *likovati* (*likujuće* 1v), kako to potvrđuje naš i ostali slavenski tekstovi Tomina evanđelja. Naš primjer je ujedno jedina potvrda za taj glagol iz hrvatskoglagoljskog rječničkog materijala. Od staroslavenskih spomenika najviše potvrda za *likovati* u značenju *χορρεύειν* ima Supr. zbornik, i dvije Kanon sv. Većeslava (usp. Slovník s. v.).

Za glagol *uvěćati* koji u našem odlomku dolazi u ptc. *uvečavъ* 1v staroslavenski spomenici za značenje grč. *πειθεῖν*¹⁰ ne daju, čini se, mnogo potvrda. Rječnik Aitzetmüllera¹¹ donosi samo dvije, i to jednu iz Savine knjige, a drugu iz Suprasalskog zbornika, dok kod Miklošiča ima samo mladih potvrda. Naše mjesto nema grčke paralele, ali čini se da za nj treba pretpostaviti, kako to predlaže i de Santos,¹² upravo značenje grčkog glagola *πειθεῖν*, tj. nagovoriti, što najbolje i odgovara kontekstu.

Glagolom *prěpirati* (*prepirati* 1v) preveden je grč. infinitiv *ἀποστοματίζειν*, tj. ispitivati. To je zasad jedina potvrda upotrebe glagola *prěpirati* u navedenu značenju.¹³ U stsl. spomenicima, od kojih samo u Supr. zborniku i Šišatovačkom apostolu, kao i u kasnijim spomenicima dolazi inače samo u značenju grč. *ἀναπειθεῖν* odnosno lat. *suadere*. Hrvatskoglagoljski materijal daje jednu potvrdu i za značenje *confundere*, i to u oficiju sv. Ćirila i Metoda iz glagoljskog brevijara Novljanskog II.

Za glagol *izuměti se* (= sići s uma, izgubiti razum), potvrđen u našem tekstu u aor. *izumeh se* 1v, Slovník donosi svega dvije stsl. potvrde, i to obje iz Supr. zbornika. U hrvatskoglagoljskom materijalu potvrđen je taj glagol u navedenu značenju dva puta u brevijaru Vida Omišljanina iz XIV st. Prva je potvrda (*izuměet se*) iz Sir. 3,15, a druga (*izumějut se*) iz I Kor. 14,23.

Osim navedenih leksema za koje nalazimo potvrda u rječnicima, u našem tekstu ima i nekih koji još dosad nigdje nisu potvrđeni.

¹⁰ U stsl. spomenicima taj je glagol preveden još s *naustiti*, *navaditi*, *utoliti*, *prěpirati* i dr. koji su češći od glagola *uvěćati*.

¹¹ Usp. Sadnik L.—Aitzetmüller R., Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg 1955.

¹² A. de Santos Otero, o. c. str. 84, bilj. 7.

¹³ U stsl. evanđeljima preveden je grč. glagol *ἀποστοματίζειν* u Lk. 11,53 s *прѣстаати*.

To su redom grčki kalkovi: *maločudni* (*μικροθαυματοι*), *malomudri* (*μικροί τοῖς φρονήμασιν*), *triuštati* (*τριστόμους*) i *dvouštati* (*διστόμους*), 1v.

Za grčku složenicu *μεσαχαρακίη* koja u originalnom tekstu dolazi u akuzativu (*μεσαχαρακίηρα*) slavenski prevodilac, međutim, nije uspio stvoriti adekvatnu slavensku riječ, nego ju je preveo opisno, tj. sa *črvtę posrědě*, kako to dokazuju slavenski tekstovi koji svi imaju taj izraz. Naše *črku* 1v umjesto stsl. *črvtę* očito je kajkavizam (usp. slov. *črka* i kajkavski *črknja*) koji upućuje na pisarev govor koji je morao graničiti s čakavskim i kajkavskim dijalektom. Ako k tomu dodamo da je i njegov izgovor »jata«, kako smo to već ranije utvrdili, bio ekavski, može se s dosta vjerojatnosti pretpostavljati da je naš pisar bio negdje iz Istre.

Nakon prednjeg izlaganja o jeziku i leksiku našeg odlomka možemo zaključiti da apokrifno slavensko Tomino evanđelje spada među rane stsl. spomenike koji su nastali u Bugarskoj za što u našem slučaju najviše govori leksik koji je, kako smo vidjeli, pretežno potvrđen u spomenicima s bugarskog jezičnog područja.

Preostaje nam još da riješimo pitanje odnosa našeg glagoljskog odlomka prema poznatim tekstovima ostalih csl. redakcija Tomina evanđelja, koje ćemo ovdje nabrojiti. To su:

1) tekst *ruske redakcije* što ga je prema ćir. rukopisu XVI st. br. 1253 iz zbirke Undoljskoga u bivšem Rumjancovljevu muzeju u Moskvi (danas Gosudarstvena biblioteka SSSR) izdao M. N. S p e r a n s k i (kratica: S) Славянскія апокрифическія евангелія, Труды Восьмаго археологическаго съѣзда въ Москвѣ 1890, т. III, Москва 1895, str. 140—143.

2) tri teksta *srpske redakcije*: a) iz Srećkovićeve rukopisa XIV st. što ga je izdao S. N o v a k o v i ć (kratica: N) u Starinama JAZU 8, 1876, str. 48—55; b) iz rukopisa br. 309 Sofijske Narodne biblioteke iz XVI st. što ga je izdao najprije A. S. A r h a n g e l s k i, Къ истори южнославянској и древнорусској апокрифическој литературы, Извѣстія ОРЯС 4, Spb. 1899, str. 2—10, a zatim P. A. L a v r o v (kratica: L), Апокрифическіе тексты, Сборникъ ОРЯС, т. 67, Spb. 1901, str. 111—118; c) iz rukopisa br. 162 Hludovljeve zbirke (kratica: H) iz XIV st. što ga je objavio A. N. P o p o v, Описание рукописей и каталогъ книгъ церковной печати библиотеки А. И. Хлудова, Москва 1872, str. 320—325.

3) tekst *bugarske redakcije* koji je prema ćir. rukopisu iz XIV st. objavio A. I. J a c i m i r s k i (kratica: J), Изъ славянскихъ ру-

кописей. Тексты и замѣтки, Ученыя записки Императорск. Москов. Университета, 24, Moskva 1898, str. 93—143. Isti tekst preštampraо je J. Ivanov, Богомилски книги и легенди, Sofija 1925, str. 230—238. Mi se ovdje služimo ovim posljednjim izdanjem, jer nam prvo nije bilo pristupačno.

4) nekoliko mlađih *južnoruskih tekstova* iz XVIII st. što ih je objavio I. Franko, Апокрифи і легенди з українських рукописів т. II, Ljvov 1899, str. 159—172, no njih nećemo, osim možda sasvim iznimno uzimati u obzir.

Budući da je o bitnim karakteristikama pojedinih ćirilskih tekstova Tomina evanđelja i njihovim međusobnim odnosima dosta opširno i dokumentirano govorio već de Sants Otero,¹⁴ možemo odmah prijeći na rješavanje pitanja odnosa našeg glagoljskog odlomka prema ćirilskim tekstovima. Odgovor na to pitanje daje nam detaljno uspoređenje našeg odlomka s pojedinim slavenskim tekstovima čije će rezultate najbolje pokazati kritički aparat uz naš tekst. Na temelju tog uspoređivanja možemo već ovdje reći da naš odlomak ne predstavlja neku novu tekstovnu redakciju odnosno prijevod Tomina evanđelja, nego pripada istoj široj porodici tekstova čije izdanke predstavljaju i ostali slavenski tekstovi. Srodnost našeg i ćirilskih tekstova pokazuje njihovo međusobno slaganje koje, iako nije uvijek doslovno i sa svim tekstovima jednako, ipak je toliko da ne može biti sumnje u njihovo zajedničko porijeklo. Eventualna odstupanja i razlike, koje su veće ili manje, ovisno o tom koliko se koji tekst udaljio od svog originala i koliko je transformacija doživio tokom prepisivanja, dadu se redovito protumačiti i opravdati pisarvom jezičnom i literarnom kulturom, njegovim svjesnim i nesvjesnim zahvatima u sam tekst, njegovu odnosu prema predlošku i konačno o kvaliteti prijevoda odnosno predloška s kojeg je prepisivao. Njihov najveći broj svodi se na morfološke, leksičke i semantičke razlike, da ortografske ni ne brojimo, te na razlike u poretku riječi i poneka dodavanja ili ispuštanja u tekstu, dakle na razlike koje u njegovu nutarnju strukturu nigdje bitno ne zadiru.

Posebnu kategoriju, za kritiku teksta vrlo važnih razlika čine one koje su proizašle iz nejasnoća i manjkavosti predloška do kojih je moglo doći iz više razloga. Neke su, vjerojatno, nastale već kod samog prevođenja, a druge je uvjetovalo krivo shvaćeno ili pročitano mjesto u predlošku s kojega je pisar prepisivao bez pomoći originala, što je upravo lančano izazivalo daljnje nejasnoće i po-

¹⁴ Usp. de Santos Otero, o. c. str. 21—33.

greške u nizu prijepisa koje su potekle iz takvog, dijelom već iskva-
renog teksta. Navest ćemo jedan primjer iz gl. VI, 2 iz svih tekstova
usporedo koji će jasno ilustrirati kako su sve pojedini pisari mije-
njali osnovni tekst koji nisu pravilno shvatili, čemu je mogla prido-
nijeti i odsutnost interpunkcije u starim rukopisima koja je često
dovodila do zabune i krivo shvaćenog smisla.

G

mudra detiča imaši.
Gredi, predai mi i da
navikneť knigi, az že
nauču i knjigam i
vsemu nastavlenuju
eže čisti emu vse
starce êko pradedi i
o(t)ce, ljubiti s
krotostiju i vse
svrstniki ego, boēti že
se i sramovati
rodit(e)l̄ da i on̄ oť
svoih̄ čed̄b̄ budet̄
vzljubljen. 1r

J

нмашн штроча мждро, гради
и прѣдаждь ми є да навикнет
книгы и въсемѣ наоуча еже
умѣти емѣ въсе стар'ца
чисти(ти ѿко) и прѣд(ѣ)ды
а шца, люенти съ кротостѣж
и въса сьврѣстники его, бо-
ати са и срамѣти са роди-
телю, ѿко да Ѡ ннѣх и Ѡ
своих̄ ч(а)д̄ възлюбенъ
бждет.

N

ѿко добрь оумомъ нмашн
дѣтиць твоѣн и моудръ, при-
ди и прѣдан ми ѿго да наоу-
чюу книгамъ и въсемоу на-
ставаѣнню књижномоу, ѿко
да разоумѣиеть въ старьцехъ
чистино, ѿко прадѣди и отъ-
ци, и люенти ѿго нмамы сь
кротостию ѿкаже и въсе сь-
врѣстники ѿго, и боати се
и срамлѣ(ти) родител̄ сво-
их̄, ѿко да и тоѣ възлюб-
ленъ боудеть шть родител̄
своих̄.

S

нмашн отроча мждро, гради
предан ми его да ти навик-
нет книгамъ и всемъ наста-
ваѣнню еже разоумѣти и
читити вса стар'цемъ и сра-
митиса их̄, ѿко прадѣд и
оци и любелию вса свертни-
кы своа и боитса люенти
род(и)тел̄а своа. да и он̄ъ
любимъ боудет всѣмн.

L

мѣдра нмашн дѣтица при-
вѣди прѣдаждь ми его да
наоучю его книгам и мѣдро-
сти да послашає старцѣ и
дрѣжини да люент и дѣди
да поменше и родител̄ да
почитає ѿко да и шнъ Ѡ чед̄
своих̄ почтѣнь боудет и въ-
злюбленъ.

H

смислано и разоумно штроче
нмашн, да прѣдан ми его да
га наоучюу книгамъ и всемоу
наставаѣнню еже послоушати
емоу стар'це и почести вса-
кого и родител̄а боати се и
почитати и срамлѣти се их̄.
ѿко кто Ѡ своих̄ чед̄а поч-
танъ боудеть.

Od navedenih primjera najbliži je izvorniku, prema onomu što
je utvrdio de Santos, tekst Jacimirskoga koji od svih slavenskih
tekstova najvjernije odražava prvotni slavenski prijevod.¹⁵ S njim
se pak od svih slavenskih tekstova, ne samo na ovom mjestu nego
i kroz čitav tekst, najbolje slaže naš glagoljski odlomak koji prema
tome uz tekst J zauzima posebno mjesto u historiji slavenskog To-
mina evanđelja. To je mjesto glagoljskog odlomka tim važnije što
je on za kraj VI gl. i čitavu VIa gl., koje manjkaju kod J kao i

¹⁵ Usp. de Santos, o. c. str. 30–31 i za naš primjer bilj. br. 7–14 na
str. 67–69.

daljnjih nekoliko glava do XIII gl., jedini predstavnik najboljeg teksta te omogućava tačniju i sigurniju rekonstrukciju pojedinih problematičnih mjesta na koja je ukazao de Santos u svojim bilješkama.

U vezi s pitanjem odnosa našeg glagoljskog odlomka prema cir. tekstovima Tomina evanđelja treba ovdje još napomenuti da naš odlomak, iako se redovito čak i doslovno slaže s tekstom J, ipak mjestimično odstupa od njega te se bolje i tačnije slaže sad s jednim, sad s drugim slavenskim tekstom. Tako npr. već iz navedenog primjera vidimo da glagoljski odlomak koji se kroz čitav primjer gotovo posve poklapa s tekstom J, osim što odmah na početku umjesto riječi *втроча* (JSH) ima s tekstom N i L njegovu leksičku varijantu *detića*, u posljednjoj rečenici odstupa u jednom sitnom detalju od J, a slaže se s N, S i L. Naime, dok jedino J ima riječ *ѡ инѣх*, G na tom mjestu ima zajedno s tekstom S i L riječ *i онъ*, koju je N zamijenio s *и тои* koje ne mijenja smisao, dok H ima *кто*. Pitanje je sada koje je od tih dvaju čitanja izvornije. Na žalost, grčki nema paralela za to mjesto, tako da ne možemo vidjeti kako je to mjesto prvotno glasilo, ali ima prilično razloga da se prihvati upravo naše čitanje. U prvom redu ono je potvrđeno u više rukopisa, dok je čitanje J usamljeno, a zatim njime se jače naglašava motiv zbog kojega dijete treba ljubiti i štovati roditelje, tj. da bi i njega jednom ljubila njegova djeca, a ne da bi ga ljubila tuđa i njegova djeca.

Evo sada još jednog primjera iz gl. VI, 4 u kojemu su odstupanja od J i slaganja s drugim tekstovima očitija.

G	J	N
Istinoju ti g(lago)lju učit(e)lju, egda ti rodi se prestoehъ i prežde roeniê ti azъ vědě. 1r	ѡ истинѣ гла ти оучителю, егда родисте сѧ азъ знаѣ, и прѣжде рождества вашего азъ знаѣ ѡ истинѣ	и всѧ ти истинноу глаголю. Ѣгда же ты раждаше се . азъ прѣдстоѣхъ, и прѣжде раждениѧ азъ знаю старце
S	L	H
ѡ истинѣ тебѣ глаю ты оучтаю преже р(ш)ж(ъ)ства твоего.	истинѣ ти глаю оучителю егда ты раждаше се тоу азъ прѣдстоѣхъ и прѣжде рождениѧ твоего азъ вѣд(ѣ)хъ те.	истинноу оучителю глаю. егда ты роди се и прѣдстоѣхъ прѣдъ емѧ попрѣди(!) всего мира . азъ вѣдѧ истинноу.

U ovom se primjeru, kako vidimo, naš glagoljski odlomak bolje slaže s tekstovima N, L i H, od kojih najviše s L (u S je izostavljen kritični dio rečenice i zadnje dvije riječi), nego s tekstom J u koje-

mu je izmijenjen smisao prvotnog teksta koji je ovdje najbolje predstavljen tekstovima G i L.¹⁶

Moglo bi se još navesti primjera koji pokazuju kako se naš odlomak često čak u istoj rečenici dijelom poklapa s J, a dijelom s drugim tekstovima (najčešće s L i S), što samo dokazuje da su svi ti tekstovi imali zajednički slavenski arhetip, no to će najbolje pokazati varijante uz glagoljski tekst koji ovdje izdajemo.

Naš tekst izdajemo prema principima transliteracije, tj. slovo za slovo. Glagoljsko Δ prenosimo s ê i ě, III sa ju, Ψ šć ili é. Skraćene riječi razrešavamo u okruglim zagradama. Gdje je to potrebno zbog iskvarivosti i oštećenosti teksta i gdje, naravno, ima za to tekstovno-kritičkog opravdanja, tekst rekonstruiramo na temelju ostalih rukopisa i grčkog originala, i to u dvouglatim zagradama kad rekonstruiramo nečitljivo i oštećeno mjesto, a u jednouglim kad ispravljamo pogrešno čitanje. Tekst smo prema izdanjima Tomina evanđelja podijelili na poglavlja. Zbog lakšeg čitanja i razumijevanja teksta donosimo ga s modernom interpunkcijom. Vlastita imena pišemo velikim slovom. Ispod teksta donosimo sve važnije varijante iz ćirilskih tekstova. Sasvim ortografske razlike ne uzimamo u obzir.

¹⁶ Usp. de Santosove kritičke bilješke br. 33—35 na str. 75 u kojima autor analizira pojedine varijante sa ciljem da utvrdi izvorni tekst, što mu je, smatramo, i posve uspješno osim na jednom mjestu gdje je zaveden krivo pročitanim riječju izveo i krivi zaključak. Radi se naime o skraćenici « $\text{KTA}\chi$ » od glagola « $\text{KTA}\text{KT}\text{H}$ » u L koju je de Santos pročitao »bêah« te takvo čitanje uzeo kao izvorno, što je očito pogrešno. Osim toga i ostali tekstovi imaju na tom mjestu ili oblike od gl. *věděti* (G, H, L) ili njegovu leksičku varijantu *znati* (J, N), koju je de Santos uzeo zajedno s varijantom gl. *věděti* kao sekundarnu.

Текст Академийина фрагмента

f. 1r IV, 2. [naši dēti is]ušeni [tvor]itъ.¹

V, 1. — Prizva[въ Osip otroče Isusa i učaše e] g(lago)le:²
 »Počto tako klnеši³ i страждуть si⁴ i ненави[детъ на]сь?⁵ I r(e)če
 I(su)сь.⁶ »(Aзъ věдѣ)⁷ êko g(lago)li⁸ moi si нѣсутъ⁹ еже g(lago)-
 lahъ.¹⁰ Obače¹¹ premlčū¹² тебе radi,¹³ oni že¹⁴ primut' trudi
 ihъ.¹⁵ I abie g(lago)ljuče na нь¹⁶ os(1)pu.¹⁷ 2. — I ti vide(v)še¹⁸
 uboēše se zēlo¹⁹ i ne smeēhu gnѣvati ego êko veli glasъ otročete
 iže g(lago)laše,²⁰ ljubo dobar ljubo zalъ,²¹ vse tudie bivaše.²²
 I abie že videvъ²³ Osipъ êko se stvori,²⁴ prognѣva se²⁵ i êt' i za
 uho²⁶ i o'tezaše mu e z(e)lo.²⁷ 3. — Otroče že I(su)сь rastēaše²⁸
 i negodova i r(e)če emu: »Dovlēt' ti iskati mene²⁹ i (ne) obresti
 me,³⁰ razboiniče, êko istinoju³¹ ne veši, tvoi li esamъ. Ašće li³²
 že ni, to³³ (ne) oskrblai mene,³⁴ tvoi bo esamъ i k тебе pridъ.³⁵

IV, 2 ¹ нашъ бо дѣти искоусны творитъ JH, нши д. оусоущены створи S, om. NL. De Santos (o. c. bilj. 18, str. 57) smatra da kao izvornu treba uzeti varijantu *isušeni* na koju upućuje оусоущены kod S, a njoj u prilog ide i ostatak te riječi sačuvan u G.

V, 1 ¹ Призвав' же Иосифъ отроча (om. L) и (om. L) оучаше е (ero L) NL, Тьгда (и SH) призва Иосифъ отроче (отрока S) своеъ (om. SH) Icoysa и сице (рече S, отаинно H) оучаше и (гле H) NSH. — ² чедо add. H. — ³ J : тоуждиъ (чюжia S, чюжди L) дѣти add. NSL. Ovaj dodatak koji nemaју грчки tekstovi kao ni slav. G i J de Santos s pravom smatra kasnijim slav. dodatkom (usp. o. c. bilj. 4, str. 58). — ⁴ J (грч. οὔτοι) : сице NS, злѣ L. — ⁵ и (JH) изгонеть ны (нас S) изъ града сего (om. J), add. JNSL. Ovu rečenicu H ima izа рьшчоуть на нас людие вси koja kod H dolazi umjesto *страждуть* ... [na]сь kako imaju svi slav. tekstovi. — ⁶ отъцоу своему (се L) add. NSL, отроче Ic H. — ⁷ азъ вѣдѣ (вѣдъ N, вѣды оче S, знаю L) JNSL, грч. ἐγὼ οἶδα, om. H. — ⁸ JNSL : глас H. — ⁹ JNSL : нѣс(тъ) ѿко глсъ ихъ H. — ¹⁰ азъ гла J, азъ глахъ S, ты глаголюши N, еже g(lago)lahъ om. LH. — ¹¹ J : азъ add. S, азъ да add. N, нъ да H, да H. — ¹² JSL : -кноу N; H ima krivo pl. оумльчоуть. — ¹³ JH : отъче add. NSL. — ¹⁴ JH : да add. NL, жидове противоу add. S. — ¹⁵ тroud их (свои L) JLN, троди N, трждом своимъ S. — ¹⁶ gl. na нь JN : om. SH, гледающе L. — ¹⁷ G ima pogrešno *osipu*; ostali tekstovi: вьси ослѣпошъ J, ослѣпѣхоу N, ослѣпеше L, ослѣпоша и оглохнѣша S, om. H. — ¹⁸ грч. οἱ ἴδοντες, и не видѣшъ J, и не видѣвьше N, и тако видѣвьше инѣи. S, om. LH. — ¹⁹ JSLH : оужасъ бо велики на нѣ N. — ²⁰ вьсѣкъ глѣ отрочате (отрочати S) еже речаше (рече S) JS, вьсако дѣло ѿго еже рече N, вьсъ глас еже рече H, ѿже глаше L. — ²¹ (аште N) либо зло либо добро JN, либо на зло S, зло или добро L, или золь или добръ H. — ²² vse t. b., om. J, то истина бываше N, в' той час и збждаше се S, збиваше се L, збивает се емоу H. — ²³ I a. že vid. GSL : Тогда абие видъ N, и видѣ J, om. H. — ²⁴ êko se stv., om. H. — ²⁵ разгнѣва сѣ зѣло (на Ica add. H) JH, на нь add. SL. — ²⁶ JNSL; H ima pogrešno власи. — ²⁷ влѣчаше J, ѿтаже зѣло и о играющих дѣтех гла S, протегноу и зѣло и бѣхоу ини тоу съ ними играюще N, потезаше (зѣло цепено add. H) LH. — ²⁸ он же отъзаше се. отроча же Ic J, отроче же Icoysъ N, Ic SH. — ²⁹ JSL : достоить ти да иштети мене N; H ima iskvarjeno: докле стрсти искати мене. — ³⁰ μὴ εὐρίσκειν, не обрѣвати JH, обрѣзати, отъче N, обрѣтати се S, om. L. — ³¹ S : вь истинѣ J, истиноу ты N, истинѣ ли L, истини H. — ³² NH : abie J, om. LS. — ³³ твои ли ѿсмъ азъ. то и ты N, то (add. ти L) H, om. JS. — ³⁴ JNL : гнѣваи мене H, om. S. — ³⁵ tvoi ... pridъ, JNLH, om. S.

VĪ, 1. — Ūčitel' že eterь¹ bě imenemь Zakhēi stoe tu i s'liša I(su)sa ⟨glagoljuća⟩ se² ka ocu svoemu i čudi se zēlo ēko otroče si,³ takova g(lago)laše.⁴ 2. — Ne po množeh že dnehy⁵ priša[dь] Zakhēi ka Osipu g(lago)le: »Ēko mudra detića imaši. Gredi, predai mi i da naviknetь knigi, az že nauču i knigam i vsemu nastavleniju eže čisti emu vse starce ēko pradedi i o(tь)ce, ljubiti s krotostiju i vse svrstniki ego, boēti že se i sramovati se rodit(e)lь, da i onь o^t svoihь čedь budetь vzljublennь.«⁶ 3. — Osip že ⟨progněva⟩ se⁷ na otroče⁸ i r(e)če ka učitelju?⁹ »Kto možetь¹⁰ naučiti ego?¹¹ Čto že malomu krstu ego mniši biti, ⟨brate⟩?¹² 4. — I ēk(o)že sliša otroče o(tь)ca svoego ⟨rekša⟩,¹³ vsmiē se velmi i reče k Zak'hēovi: »(Vь istinu),¹⁴ učitelju, vsa eliko ti rečetь o(tь)сь moi istina e(stь). Semu že¹⁵ азь G(ospod)ь esamь, vi že tui este. Ēko mně edinomu vlast e(stь) dana,¹⁶ ēko азь prežde vьkь esam¹⁷ i ni (!) nine esamь.¹⁸ I va vasь¹⁹

VI, 1 ¹ grč. τὸς NS : нѣкъи J, om. LH. — ² G ima pogrešno i *g(lago)la se*; drugi tekstovi гл̄а J, (сиде H) глаголюшта NSLH. — ³ Izvorni ptc. prez. *si* koji se uz riječ *otročē* (grč. παιδιον ὄν) sačuvao samo u G, u drugim je tekstovima izmijenjen u pokaznu zamjenicu *se* (SLH) ili je sasvim izostavljen (JN). — ⁴ тако гл̄ца J, такова^м (таковы S, такова L) словеса глаголаше (говораше L) отьцоу своему (om. оть. св. SL) NSL. — ⁵ *Budući* da najstariji rukopisi imaju по мнозѣхъ дънехъ N odnosno samo по мнозъ J, dok se u mladima čita na tom mjestu не по мнозѣхъ же днехъ S ili скоро L, de Santos se kolebao (usp. bilj 5, str. 66) koju od tih varijanata treba uzeti kao izvornu. Sada, međutim, možemo to pitanje pouzdano riješiti u prilog varijante teksta S, jer istu varijantu ima i naš G koji, kako smo već vidjeli uz J najbolje čuva prvotni tekst, a i po smislu ta varijanta bolje odgovara grč. μετ' ὀλίγας ἡμέρας u red. A. — ⁶ Citav odlomak u upravnom govoru od *ēko mudra detića* do kraja u ćirilskim tekstovima prilično varira. V. o tom uvod str. 222—224 i de Santos bilj. 7—14, str. 67—69. — ⁷ G ima pogrešno *pravi se* : прогнѣва с̄а (с̄ѣло add. J) JN, прогнѣвав' ce L, om. SH. — ⁸ J : om. NSLH. — ⁹ S izostavlja cijelu ovu rečenicu. — ¹⁰ JNLH : что може S. — ¹¹ *naučiti ego* om. H, *ego* om. S. — ¹² Ova rečenica zadala je pisarima prilično muke pa su je svakojako izmijenili i iskvarili: чимже маломѣ Гви его мниши бо ти «ко брат ти ē J, кто мое маломоеу Христу или мниши быти «го, брата мои N, что м̄а маломѣ крстѣ его менши братѣ мои закхѣ S. Kod H je taj odlomak posve iskvaren i bez ikakve veze s drugim tekstovima (млада соуца хитра. см̄рен' бо «с(ть) и кроткь, паче вакиихъ си) dok je u S izostao. S izostavlja i daljnje četiri rečenice. De Santos je pokušao u bilj 19, str. 70—72 utvrditi kako je mjesto izvorno glasilo. Njegovoj bi rekonstrukciji najbolje odgovarao naš G koji se slaže i s grč. tekstom Delattea: μη μικρόν σταυρόν νομίσας αὐτόν εἶναι. Akuzativ *brata* u G treba uzeti, čini se, kao pogrešku koja sasvim mijenja pravi smisao rečenice i čini je nejasnom, tj. umjesto »Zar misliš, brate, da je on mali križ«, kako bi ona imala glasiti u prijevodu, imali bismo »Zar misliš da je on brat malomu križu?« — ¹³ *stvorša* G : тако рекша J, рекша то N, гл̄ощи и рече такъ S, сиде гла H. — ¹⁴ G ima pogrešno i *sni i* : во истину SF (grč. ἀληθῶς) om. JNH. — ¹⁵ J : вьсеомоу же (add. томоу S) NS, вьсѣмь H. — ¹⁶ *дас(ть) с̄а* J, оть бога add. N; S mijenja čitavu reč. и единъ бо азь есмь ... (ovdje je na kraju lista vjerojatno nešto ispalo) дасть ми с̄а « бга. — ¹⁷ N : прѣжде бѣх J, есмь преже вѣкь S, прѣвѣи вась «смь H. — ¹⁸ J : оть вѣка азь «смь N, иньши есмь азь S, om. H. — ¹⁹ JS : вь вьса N (вьса je možda pogreška izdavača umj. вь вась), прѣвѣи вась H. — ²⁰ i s

rodih se азъ i s vami esамъ.²⁰ I ne veste мене,²¹ kto esамъ.²² Az že vѣмъ,²³ kto este vi,²⁴ i kogda²⁵ rodiste se i koliko letъ e(stъ) života vašego.²⁶ Istinoju ti g(lago)lju, učī'(e)lju, egda ti rodi se,²⁷ prestoêhъ²⁸ i prežde roeniê ti азъ vѣдѣ(аhъ te).²⁹ I аще хоѣеши svршенъ biti učīt(e)лъ,³⁰ послушай³¹ мене i азъ научу te премудрости eeže niktože ne veste razvѣ menê i poslavšago³² me k vamъ³³ da научу vi. Азъ bo vamъ³⁴ učīt(e)лъ esамъ, ti li se mnѣ učīt(e)лъ³⁵ naricaeши. Poneže азъ vѣдѣ koliko lѣтъ esi³⁶ i koliko letъ života tvoego³⁷ istin[o]ju [v]edѣ.³⁸ I egda uzriši križъ moi iže reče ti o(tъ)съ moi [t]a[gd]a veru imeši³⁹ [êko] vsa eliko ti reče is[tina estъ].⁴⁰ I se, азъ G(ospod)ъ f. 1v esамъ, vi že tui este.⁴¹ « 5. — Sući že⁴² tu Iju[děi s]liše[će divlê]hu se g(lago)ljuće:⁴³ »Olê divno i preslav'no čudo!⁴⁴ Pone . d.⁴⁵ (= 5) letъ nѣstъ⁴⁶ otroče i tako reči večaetъ.⁴⁷ Tac[êh] nikoliže ne slišahomъ ni o^t arhierêê, ni o^t zakon'nika, ni knižnika, nikogože tako rѣkša êkože otroče sie g(lago)l(e)tъ.«⁴⁸ Otvеca paki⁴⁹ I(su)съ i reče: »I vi vsi čudite se, паче же⁵⁰ i ne

vami esamъ, om. H. — ²¹ не знаете J, om. NS, om. mene H. — ²² J : « коудоу есмь H, om. S. — ²³ вас знаѣ J, вѣмъ откоудоу вы есте и N (grč. ἐγὼ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. Delatte) вѣдыи вы S, вѣде васъ H. Ovdje L opet nastavlja s tekstom: Iс рече что ми глете вѣде вас. — ²⁴ vi om. JNSL : « коудоу есте H. — ²⁵ JSLH : како N. — ²⁶ i koliko... vašego om. L. — ²⁷ H : родисте са J, ты раждаше се NL, om. S. — ²⁸ прѣдстоѣхъ NLH (прѣд бгмъ попрѣди ! всего мира add. H), азъ знаѣ J, om. S. — ²⁹ G vѣде : вашого азъ знаѣ въ истинѣ J, азъ знаю старьце N твоего азъ вѣд(ѣ)х те L, азъ вѣди истину H, om. S. Usp. uvod str. 224—225. — ³⁰ JN (grč. διδάσκαλος) : оучителю LSH. — ³¹ JSL : поплослушай N, выпрашай си H. — ³² JNLH : rogrešno ты послышав' S. — ³³ JNLH : om. S. — ³⁴ тебѣ JNSL, въ истину H. — ³⁵ JSH : rogrešno оученик NL. — ³⁶ NS : имаши JH, ималь еси L. — ³⁷ L : есть add. N, колико врѣмѣ ж. тв. J, ты или врѣмѣ твое S, om. H. — ³⁸ истину знаѣ J, въ истину знаю N, во истинѣ вѣдыи S, om. LH. — ³⁹ J : вѣрвеши L, разоумѣши H, t. veru imeši om. NS. — ⁴⁰ êko... reče om. NS. — ⁴¹ и се (всемоу NLH, «ко во истинноу семѣ всемоу S) азъ блѣ ! (Господъ и отьць N, Гъ LS, бѣ H) есмь, вы же тоужди есте «ко тожде и ннѣ есмь J («ко тогда и до вѣка тьжде есмь азъ N, «ко тогда азъ тоиже и ннѣ есмь S, om. LH) JNLH. — ⁴² JNSL : om. H. — ⁴³ H : и възъпивше (възоупивше N, възпише L, воспиша S) вел'ми и (om. S) и рекошѣ (реше L, om. S) JNSL. — ⁴⁴ JS : о новое (и прѣслав'ное add. L) NL, ѡ прѣдивное H. — ⁴⁵ JNSL (grč. πέντε) : трех H. — ⁴⁶ не имат JHL, есть N, om. S. — ⁴⁷ Grčkom tekstu Delattea (usp. de Santos o. c. bilj. 54, str. 79) : καὶ ταῦτα φθέγγεται najbliže je takovaа вѣщаet (глет H) LH; drugi tekstovi slično našem G imaju: i се такие рѣчи глаголетъ N, таковыа р. вѣщ. S, а najviše се udaljio J таковыѣ р. слышахом ѿ него. — ⁴⁸ Ovaj je odlomak uz G najbolje tradiran u L: ни слышахом рѣкша. ни ар'хѣреа ни оучителѣ законѣ ни книга ни фарѣсеа ни иного николиже «коже отроче се (usp. grč. τοιοῦτους γὰρ λόγους οὐδέποτε ἠκούσαμεν εἰρηκτότος τινός ὡς τὸ παιδίον τοῦτο de Santos o. c. bilj. 55, str. 79). J ima iskvareno : не сл. р. на хѣреми книжничѣти, а dalje се tekst prekida. Ostali tekstovi imaju također iskvaren smisao prvotnog teksta: не знаю рѣкше ар'хѣрео, законодавца и оучителѣ и кнѣжника ни оу фарѣсеи не бѣ такова «коже отроче се есть N, не сл. ни оу законооучителѣ ни кн. фар. «ко отрочати сего S, не сл. николиже законооуч. и фарис. «коже отр. се глѣтъ H. — ⁴⁹ S : om.

veruete poneže rěhъ vamъ.⁵¹ istinoju vedě⁵² kogda vi rodiste se i⁵³ o(т)ci vaši. I predivo g(lago)lju⁵⁴ vamъ: азъ i poslav'i me k vamъ, egda bo i mirъ vasъ sazdanъ bi⁵, азъ бѣахъ.⁵⁵ Slišavše že Ijuděi,⁵⁶ uboēše se,⁵⁷ ničesože uspěvše⁵⁸ o't'vecati. I šad (že)⁵⁹ o'troče o't nihъ,⁶⁰ igraše skače i rugae se⁶¹ imъ, g(lago)laše: »Poneže vedě⁶² êko maločudni este i malomudri,⁶³ êkože sl(a)va vmenese se⁶⁴ na utešenie⁶⁵ o'tročeti.

VIa, 1. — Reče že učit(e)lъ o(т)cu ego Osipu: »Gredi,¹ privedi mi ego v kazatelstvo ego² i азъ nauču ego knigamъ.« Osip že êmъ i za ruku, vedě i tamo.³ Dadiskal (!) že uvečavъ I(su)sa, vzdast' i va učitelstvo i napisa emu alfa vifa.⁴ I načet' o'tvečavati i g(lago)la emu to pisanie mnogašadi.⁵ Otroče že mlčaše i ne poslušашe ego⁶ časъ mnogъ.⁷ Posleežde progěva se učit(e)lъ i udari i po glavě.⁸ R(e)če otroče: »Nedostoino tvorěi,⁹ az' te

NLH. — ⁵⁰ нъ паче не разоумѣете N, но паче же S, нъ обаче L, om. H. — ⁵¹ но иже (иже азъ H) рѣхъ вамъ S, om. NL. — ⁵² S : въ истиную вѣдь N, истинѣ вѣм L, истиную H. (H dalje izostavlja sve do riječi i poslav'i me u drugoj rečenici). — ⁵³ NL : pogrešno есть родилисѧ (om. vi i i) S. — ⁵⁴ преслав'ное глго S (τὸ παράδοξον λέγω, uspr. de Santos o. c. bilj. 61, str. 80), прѣславьно глаголахоу (-ше L) NL. — ⁵⁵ U grč. tekstu kod Delattea (de Santos o. c. bilj. 62, str. 80—81) ova rečenica glasi: ὅτε δὲ ὁ κόσμος ἐκτίσθη ἐγὼ εἶμι καὶ ὁ πέμψας με πρὸς ὑμᾶς. Njoj najbolje odgovara G samo treba izmijeniti poredak riječi, a umjesto εἶμι treba u grčkom pretpostaviti impf. ἦν. Prema tome ta bi rečenica izvorno imala glasiti: азъ бѣахъ i poslav'i me k vamъ, egda bo i mirъ vasъ sazdanъ bis(i). Takvu rekonstrukciju podržava donekle i H koji je, iako prilično izmijenjen [и послави ме истинѣ ѡс(т)ъ. егда миръ вьсь не бе зде. нъ азъ прѣди всего мира бѣхъ] sačuваo osnovni smisao rečenice kojom je Isus htio istaći da je on bio prije stvorenja svijeta. U ostalim tekstovima: Въ истиню (истинѣ L) азъ знаю (азъ вѣдьи S, vedě азъ L) пославьшаго (иже пославьи S, и п. L) ме къ вамъ i (om. SL) игда вь ! [вьс(ъ) L] миръ сьзданъ бысть NSL. Na osnovu naprijed rečenog smatramo da se varijantu въ истиню знаю N odnosno vedě L (вѣдьи S) može uzeti, protivno mišljenju de Santosa kao sekundarnu. Do nje je moglo doći kod prepisivanja tako da je prepisivač površno pročitao вѣхъ као skraćenicu od вѣдѣхъ, što u čir. nije tako teško kraj sličnosti в i в. — ⁵⁶ како (иже тако S) бесѣдоуѣтъ add. N, иже такова глетъ add. L, такови глы H. — ⁵⁷ SLH : om. N. — ⁵⁸ н. не възмоугоу N, ничтож(е) емоу не могуот S, не могуѣще что L, никтоже възможе H. — ⁵⁹ G šadše : пришѣдъ же NS, придѣ L, ошѣдъшихъ (отрочетъ) H. — ⁶⁰ om. NSLH. — ⁶¹ сказаше играѣ и роугаѣ се N, играше и скачаше рѣгашесѧ S, скакаше играе и рѣгаше се L, играахоу рад(о)ваахоу се и досаждаше глъ. H. — ⁶² H : ихъ вѣдѣше N, виждоу L, om. S. — ⁶³ L : малочюднѣхъ и мало разоумныхъ N, мало чюдо и моудро естъ S, чюдни ѡсте и маломощни ѡсте H. — ⁶⁴ H : въ мнѣ в. (вѣмѣни се L, вѣлаше сѧ S) NSL.

VIa, 1 ¹ om. NLH, i add. S. — ² да се оучитъ въ оучилишти N, въ оучительство отроче се L, на наказание H, om. S. — ³ и приведе и въ оучилиште N, и даде его дѣдаскалѣ. дѣдаскалѣ в. его въ оучительство L, в. его в' домъ тамо и дѣдаскалѣ идѣже ! оувѣщавъ наоучити S, и в. его къ оучителю. оувещавѣ Iса H. — ⁴ om. L. — ⁵ сказати ѣмоу множицею N, емѣ провѣщавати гла по писанному множицею S, гла емѣ множицею писанѣ L, оучитель прѣди глати рѣци. азъ. многуци рече рци H. — ⁶ NL : не провѣща емоу H, om. S. — ⁷ LS : часъ голѣмъ N, въ единъ час H. — ⁸ SLH : заоуши его N. — ⁹ н. твориши N, недостойнаѧ творѧ то S,

hoću kazati.¹⁰ паће ли о¹ тебѣ казань бити хоѹ?¹¹ Ёко вѣмъ книги и(мъ)же¹² ме ти учиши.¹³ I много те осуѣжутъ,¹⁴ i ти мнѣ сутъ ёко мѣдъ званаѹи или ёко кумбал зве(с)ае,¹⁵ ёко не представет ни гласа, (ни) сл(а)ви премудрости,¹⁶ ни д(у)ши силъ и¹⁷ разума.« 2. — Премлчав же отроче, рече о себѣ vsu gramatiku¹⁸ о¹⁷ алфи до ofомѣги¹⁹ s mnogomъ istezaniemъ. I ёсно²⁰ zrevъ na di(da)skala r(e)če emu: »Ti алфи не vedi по estastvu, vite како ни учиши, licemer(e).²¹ Асће vesi ... научи алфѣ i togda ti veruju i o vite.«²² Тако наѹетъ prepirati dadiskala (!)²³ o estastvѣ prvago pismene.²⁴ 3. — Slišecim' же se mnogimъ,²⁵ g(lago)la k Zakheovi:²⁶ »Sliši, učit(e)lju, i razumei prvoe stuhii činъ²⁷ i vnimai²⁸ како ima pravile d'vi i čr'ku²⁹ posrědě eže vidiши ostri, minujuće,³⁰ vzdviženi,³¹ likujuće,³² hvали triustati i dvoustati,³³ edinoobrazni,³⁴ edinako-združeni, razdeleni, ravno-stoeće,³⁵ pravila imuće алфи.«³⁶

не добрѣ сѣтвори L, недостоина сѣтвори H. — ¹⁰ N : наказати S, боле сказати L, оучити H. — ¹¹ а или (паче ли H) x. от. т. наказанъ б. NH, или ты м^а паче накажеши S, паче тебѣ и не хоцѣ се оучити ω тебѣ L. — ¹² iže G : имже NSLH. — ¹³ SH : хоштеши оучити N, om. L. — ¹⁴ а ты м. осуждаюши се N, мнози бо т^а осжждаюти S, азъ ... оссждоу L, и ни ли та могут ме осудити H. — ¹⁵ zvezae G : звецаюшти N, звецаа S, звѣцающе L, звънеци H. — ¹⁶ ико не прѣставетъ се горы гласове прѣмудростию N, не престануот ни гласа слышати ни сл(а)вы преумдрости S, ико непрѣстано сл(о)во гла прѣмѣдрости L, ви же глас(а) не имате ни прѣмудрости H. — ¹⁷ SL : силу ны N, силньи H. — ¹⁸ в. крамолоу N, в. истинноюу грамотоу S, всѣе граматѣ L, в. граматa H. — ¹⁹ отъ арфа до ωмега N, ω ал'фы S (S dodaje опširno tumačenje pojedinih slova), ω ал'фи до вѣти L., ω азъ до е H. — ²⁰ SH : сь гнѣвомъ N, ико L. De Santos o. c. bilj. 28, str. 91—92 pretpostavlja da je ёсно pogrešno čitanje umjesto ёрно. — ²¹ licemeri G : Ты арьфоу не вѣси по закону и не оумѣвши людъ како оучити лицемѣре N, ты зак'хѣю ал'фы не вѣдыи како ны оучиши видѣте ! лицемѣри S, ты ал'фи не знаешѣ а вѣти оучиши лицѣмере L, ты не вѣси що е азъ. а що ли боукви понеже не вѣси лицемѣре, да како ме оучиши книгама H. — ²² аште арьфоу знаюши то вѣроуи о виѣѣ N, аще вѣси то и начны преже ал'фѣ тогда верж видите S, прѣжде аще вѣси ал'фа да ти вѣрѣю vite L, аще ли вѣси то да скажи ми что и(с)ть и H. — ²³ N (add. отроче iza načety) L : наоуча оучтль L, наче проричати оучителю си H. — ²⁴ L (usp. de Santos bilj 34, str. 93—94) : о замышлѣни прѣвмом писани N, преже естетства прѣвое вопіемъ S, om. H. — ²⁵ S (ἀκούοντων δὲ πολλῶν, de Santos bilj. 37, str. 94), сл. всѣмъ L, Тьгда . . . N, om. H. — ²⁶ S (λέγει πρὸς τὸν Ζακχαῖον, de Santos bilj. 30, str. 94) : -хоу Закъхею N, глюще зак'хею L, om. H. — ²⁷ прѣвога стиха чинъ N, прѣвва стихѣа чинъ S, прѣввых слѣхъ чини L .азъ а вѣ стоухи H (dalje do kraja gl. H izostavlja). — ²⁸ разоумѣи NL, в'ниде S. — ²⁹ чрътѣ N, чрътж SL, om. H. — ³⁰ миноухъ заданиа та N, минжюще с^а сь (om. L) брани SL. — ³¹ възвышахоу N возращенѣа S, възвишени L. — ³² SL (χρηρουντας) : pogrešno глаголюште N. — ³³ хвалоу триоупостасноу отъ двою и(с)твствоу N, хвалены. и трѣстатно двѣ S, фал'ни триоустати L. — ³⁴ L : идинообразною и идинодрѣжавною N, ико идинообразенъ S. — ³⁵ равньностноу стоиштоу N, и какъ вѣобразенъ единъ ко дрѣгомж спар'хѣфосъ. единъ ко стоащимъ S, om. L. — ³⁶ I равно правило имѣе арьфа N, равно мѣрила имѣеи алфа S, правило имѣе алфа L.

VII, 1. — Êkože sliša didas[k]al Zakhëi takovie reči¹ i pravila prvie vešćí² [r]jekšu [otro]četi³ ne <doume> se⁴ k takomu o⁵vetu⁵ i učeníju [eg]o⁶ <i> r[eče]: »O gore mne,⁷ izumeh se okan'ni!⁸ V sebe sramot[u obrěť.]⁹

Zusammenfassung

DAS KROATISCHGLAGOLITISCHE FRAGMENT DES PSEUDO-THOMASEVANGELIUM

Das apokryphe Thomasevangelium, bekannt in allen kirchenslavischen Fassungen, kommt in der kroatischglagolitischen Literatur nur in einem kleinem Fragment vor, welches nach der Verteilung auf Kapitel, welche die Herausgeber durchgeführt haben, folgende Kapitel umfasst: V, VI, VI^a und den Anfang des K. VII. Dieses Fragment, welches sich im Archive der Jugoslavischen Akademie (fragm. gl. 99) befindet, war bisher der wissenschaftlichen Öffentlichkeit unbekannt, und wir stellen es hier zum ersten Male dar.

Auf Grund der sprachlichen Analyse des Fragmentes hat die Autorin in erster Reihe festgestellt, dass es sich um einen Text handelt welcher seine Wurzel im tiefen Altertum hat; dadurch hat sie die Meinung der früheren Forscher des kirchenslavischen Thomasevangelium, dass es sich um eine sehr alte Übersetzung, aus welcher unser und alle slavische Texte stammen, handle, bekräftigt; seine Entstehung, nämlich, wird allgemein in das X. oder in den Anfang des XI. Jh. datiert. Die Autorin hat weiter den Schluss gezogen, dass unsere glagolitische Abschrift das Werk eines Kopisten aus Istrien sei. Dafür spricht in erster Reihe der Reflex des »jat«, welcher fast ausschliesslich ekawisch ist, und für die Nähe des kaikawischen Dialektes spricht das Wort *črka* (*čr'ku* 1v) anstatt des altslavischen *črta*, welches sonst auf dieser Stelle alle kirchenslavischen Texte des Thomasevangeliums haben.

Die Autorin hat auch den Wortschatz unseres Fragmentes einer eingehenden Analyse unterworfen. Diese Analyse hat in erster Reihe das Altertum unserer Übersetzung, aus welchem unsere Abschrift stammt, bestätigt; sie hat weiterhin auf Bulgarien als die Heimat der Übersetzung hingewiesen. Die Mehrheit der Lexeme, die in unserem Fragmente vorkommen, sind meistens oder ausschliesslich in Denkmälern des bulgarischen Sprachgebietes bestätigt, sodass es recht glaubwürdig ist, dass auch unsere Übersetzung auf

VII, 1 ¹ отъ отрочета (-те L) add. NL : и аже слыша и видѣ и дидаскаль и зак'хѣа такія р. отрочати сего S, и рече Закхеи къ отрочагоу Н. — ² SL (правило п. в.) : погрешно испрѣва отъ прѣваго закона N, om. Н. — ³ грч. εἰρηκότος τοῦ παιδός, рекъше отроче L, погрешно рек'ше къ отрочати S, ꙗкоже рече вѣсоу истину N, om. Н. — ⁴ ne odubě G : ꙗко не доумѣахом сѧ S, и не доумѣю се L, не доразоумѣю се Н, и немѣахоу N (usp. de Santos bilj. 5, str. 99). — ⁵ LH, (таковому о.) S : ꙗко отвѣштати N. ⁶ о оучени ѿго N, ѿвѣщати add. S, оуч. нмѣ ѿ. L, что рещи Н. — ⁷ NSL, om. Н. — ⁸ -ихъ се азъ ок. N, изоумѣхъ сѧ азъ окаанни S, избѣзмих' се о. азъ L, om. Н. — ⁹ голѣмоу срамоту имамъ N, самъ себѣ ср. обрѣт S, ср. мою L, сътворихъ себѣ и срамоту обрѣтохъ Н.

diesem Gebiete entstanden ist. Die übrigen Forscher sind zu gleichen Resultaten gekommen, nur auf Grund der orthografischen Merkmale des Thomasevangeliums.

Die Autorin hat durch den Vergleich des glagolitischen Fragmentes mit 6 Vertretern der einzelnen kirchenslavischen Fassungen des Thomasevangeliums festgestellt, dass unser Fragment mit anderen bekannten Texten von einer Übersetzung aus dem griechischen stamme, und dass unser Fragment eine grössere Verwandtschaft und engere Verbundenheit mit dem bulgarischen Texte aus dem XIV. Jh. welcher von Jacimirski (Изъ славянскихъ рукописей. Тексты и замѣтки, Moskva 1898, str. 93—143) herausgegeben worden ist, als mit übrigen Texte, vorzeige. Diese Tatsache ist von besonderer Bedeutung, nicht nur deswegen weil der Jacimirski' Text der älteste erhaltene kirchenslavische Text des Thomasevangeliums ist, sondern auch am besten den Grundtext darstelle. Deswegen ist unser Fragment mit dem Jacimirski' Texte der beste, und auch, an Stellen wo Jacimirski' Text unvollkommen ist, der einzige Grundtext, welcher eine genaure und sicherere Rekonstruktion ermöglicht. Das Endresultat gab die Autorin im kritischen Apparate neben dem gedruckten Texte, in welchem sie alle wichtigeren Varianten der übrigen Texte veröffentlicht.